

AKADÉMIA KLASICKEJ EKONÓMIE 2011

Verejný statok a jeho ex post úžitok

Úvod

Jedna časť ekonómov prišla vo svojom výskume k záveru, že slobodný trh maximalizuje *ex ante* úžitok všetkých jednotlivcov, pokiaľ na ňom nedochádza k intervenciám. Iná (väčšia) časť ekonómov argumentujú naopak v prospech štátnych intervencií a to väčšinou na základe Pareto optimálnych zmien¹ oproti *laisse faire* stavu. Medzi prvých neoklasických autorov ekonómie blahobytu patril Arthur Cecil Pigou, ktorý vo svojej knihe *Economics of Welfare* spopularizoval myšlienku existencie trhových zlyhaní na základe externalít. O niečo neskôr Paul Samuelson svojou prácou o verejných statkoch² naštartoval rozmach literatúry, ktorá ospravedlňuje štátne zabezpečovanie určitých špecifických statkov a služieb v ekonomike. Myšlienka, že štát môže pomocou intervencií zlepšiť situáciu bola všeobecne založená na koncepte Pareto optimálnych zmien, resp. neskôr zmenách spĺňajúcich Kaldor-Hicksovo kritérium.³ Títo teoretici tretej cesty si čiastočne uvedomovali problematiku socialistickej organizácie a rovnako výhody kapitalizmu, preto propagovali hybrid oboch systémov – tzv. intervencionizmus.

Táto esej nemá ambíciu zaoberať sa problémami, ktorými trpí spomínaná ekonómia intervencionizmu a snaha o „zlatú stenu cestu“, založená na normatívnych predstavách, toho ako by mal skutočný svet vyzeráť. V tejto eseji sa prevažne zameriame na *ex post* úžitok súkromného trhu a súkromných statkov a na druhej strane štátnych intervencií v podobe verejných statkov resp. tiež nazývaných ako statky poskytované na politickom trhu.

Keď hovoríme o *ex post* úžitku máme na mysli spôsob, ktorým konkrétne inštitucionálne usporiadanie súkromného, či politického trhu a jeho mechanizmy, dovoľujú producentom, ale aj spotrebiteľom, rozpoznať výsledok ich *ax ante* rozhodnutia a následného konania. T.j. aké nástroje orientácie pri spätnom vyhodnocovaní situácie majú k dispozícii jednotlivé subjekty na trhu, či už teda súkromnom alebo politickom.

Verejný statok v skratke

V tejto eseji nám nejde o definovanie verejného statku a preto za verejný statok budeme pokladať každý statok alebo službu, ktorú v spoločnosti zabezpečuje štát alebo existujú názory, že by ich mal zabezpečovať. Takýto verejný statok alebo služba môže byť poskytovaná zadarmo alebo spoplatnená poplatkami. Pre dnešný moderný štát sú typické práve služby „zadarmo“. Keďže statok zabezpečovaný skutočne zadarmo by musel byť voľným statkom a to žiadny verejný statok nie je, štát potrebuje získať zdroje na jeho zabezpečovanie. Pre štátne služby je charakteristická nedobrovoľná, nenávratná platba, ktorá nebola demonštrovaná preferenciami, za vopred nešpecifikovanú službu, zabezpečovanú byrokratickým manažmentom. Z tejto krátkej charakteristiky sa ďalej v práci pokúsime odvodiť celú koncepciu *ex post* úžitku verejného statku.

¹ PARETO, Vilfredo: *Manuel d Economie Politique*, Marcel Gaird, 1927,

² SAMUELSON, Paul: *The Pure Theory of Public Expenditure*. *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 36, No. 4. (Nov., 1954), pp. 387-389. 1954.

³ KALDOR, Nicholas: *Welfare propositions in economics*; *Economic Journal*, 1939; HICKS, John R.: *The foundations of welfare economics*, *Economics Journal*, 1939.

Ex post úžitok: slobodný trh

Ako už bolo spomenuté *ex ante* úžitok nebude hlavným predmetom tejto eseji. Nás bude zaujímať cesta slobodného trhu (súkromných statkov), ako aj štátnych intervencií (verejných statkov) od *ex ante* k *ex post* stavu a možnosti subjektov vyhodnotiť výsledný stav. Začneme slobodným trhom, kde je problém jednoduchší a notoricky známi už od čias Adama Smitha, ktorý ukázal, ako slovami marxistami „anarchia výroby“ dokáže pomocou neviditeľnej ruky trhu pretransformovať individuálne sebecké ciele v prospech všetkých jednotlivcov v spoločnosti.

Slobodný trh a súkromne statky obsahujú takú inštitucionálnu konštrukciu, pri ktorej je tendencia obmedzovať chyby podnikateľov ako aj spotrebiteľov na minimum. Signálom, ktorý obsahuje informáciu o naplnených či nenaplnených *ex ante* očakávaniach je zisk a strata. Tento signál informuje podnikateľa o tom či použil kapitál, prácu a pôdu v súlade s prianiami spotrebiteľov a zároveň je motivátorom, ktorý odmeňuje tých čo slúžili zákazníkom podľa ich predstáv a trestá tých, ktorí nie. Treba si uvedomiť, že každý spotrebiteľ je zároveň aj podnikateľ a naopak.⁴ Rovnako sú podnikateľmi aj zamestnanci, ktorí sa snažia svoje vlastníctvo samého seba (prácu) alokovať do najproduktívnejších oblastí. Takýmto spôsobom je na slobodnom trhu tendencia produkovať súkromne statky najefektívnejším možným spôsobom. Zisk a strata presúvajú kapitál a peniaze z rúk neschopných podnikateľov do rúk šikovných, z čoho v konečnom dôsledku majú úžitok aj tí neschopní a nešikovní.

Vo svete neistoty podstupujú riziko na trhu súkromných statkov aj spotrebiteľia. Nie je isté, že dosiahnu *ex post* úžitok, ktorý *ex ante* očakávali.⁵ Aj v tomto prípade má slobodný trh silné tendencie maximalizovať *ex post* úžitok. Každá dobrovoľná výmena na trhu je prejavom demonštrovaných preferencií z čoho plynie jej *ex ante* užitočnosť. Každá takáto smena sa dá zjednodušene vyjadriť slovami *Do ut dex; facio ut facias*⁶ a toho vyplýva, že jednotlivci si je vedomý čoho sa vzdal a čo by mal na druhej strane obdržať aby dosiahol *ex post* subjektívny zisk. Preberá zodpovednosť za svoje konanie a stáva sa podnikateľom. Povedzme, že si jednotlivci kúpil konkrétnu značku vysávača. Pomerne rýchlo môže zistiť jeho kvalitu a pravdivosť informácií (sľubov) od výrobcu. Ak výrobok nesplnil jeho *ex ante* očakávania, je schopný uviesť si (!) svoj *ex post* stratu a nabudúce si vyberie inú značku, poprípade ak bol oklamaný a bola mu spôsobená škoda, môžem sa domáhať odškodnenia. Výrobca tak začína strácať trhovú pozíciu, klesajú jeho zisky a kruh alokácie zdrojov na slobodnom trhu sa uzatvára.

Súkromný trh má teda jedinečnú vlastnosť – jednotlivci je na ňom schopný rozpoznať výsledok svojho konania. Existuje tu nástroj orientácie, ktorý jasne ukazuje, či konal správne alebo nie.

⁴ Výrazy ako podnikateľ, spotrebiteľ, zamestnanec používame v katalaxickom význame a nie ako ideálne typy. Ludwig von Mises: „Keď ekonómia hovorí o podnikateľov, nemá na mysli ľudí, ale určitou funkciu. Pojem podnikateľ ako ho používa katalaktická teória znamená: konajúci človek, na ktorého sa pozeráme výhradne z pohľadu neistoty obsiahnutom v každom konaní.“ (Mises, 2006)

⁵ „Kapitalisti, majitelia pôdy aj tí, kto pracujú, nutne špekulujú. Špekuluje aj spotrebiteľ, keď uspokojuje očakávanie budúcej potreby. Nehovor hop, pokiaľ si nepreskočil.“ (Mises, 2006)

⁶ Urob pre mňa toto a ja pre teba urobím tamto

Ex post: verejný statok

V každej krajine vo svete existujú určité statky, ktoré sa líšia v spôsobe akým sú distribuované a financované, od vyššie spomínaných súkromných statkov. Sú nimi verejné statky. Pre našu prácu je irelevantne, či je ich existencia opodstatnená alebo nie je. Nebude nás zaujímať či existujú na základe ich špecifických vlastností (P. Samuelson), uzatvorenej postkonštitučne „zmluvy“ (J. Buchanan), ako pareto-optimálna zmena (A. Pigou) alebo len ako výsledok násilného aktu despotu, sledujúceho jeho vlastné záujmy. Predmetom nášho záujmu bude len ich schopnosť splniť *ex ante* „sľuby“, resp. či táto informácia vôbec existuje.

V prvom rade bude potrebné vymedziť objektívne rozdiely, ktoré existujú medzi týmito dvoma spôsobmi alokácie zdrojov. Následne implikáciami na základe týchto rozdielov vyvodíme závery týkajúce sa *ex post* úžitku verejných statkov.

Aký je ten zásadný rozdiel? „Je ním skutočnosť, že vláda môže získať v podstate neobmedzené zdroje [napr. na zabezpečovanie verejných statkov] prostredníctvom donútenia a daní (t.j. obmedzené iba celkovým množstvom zdrojov v spoločnosti). Súkromne firmy musia získavať svoje zdroje vždy od súkromných investorov“ (Rothbard, 2008). Takže štát na zabezpečenie verejných statkov a služieb získava prostriedky prerozdeľovaním daní z už existujúceho štátneho rozpočtu. Charakteristická je tak oddelenosť platby za službu od jej samotného dodania.

Neschopnosť ekonomickej kalkulácie

Ludwig von Mises vo svojom slávnom článku z roku 1920 o nemožnosti ekonomickej kalkulácie v socializme⁷, ktorý nebol nikdy úspešne vyvrátený, dokázal, že snaha o riadené hospodárstvo musí skončiť neriadeným chaosom. Podobne Rothbard vo svojej knihe Zásady ekonómie⁸ preukázal, že ak by kartel alebo jeden monopol vlastnil všetky prostriedky v ekonomike, rovnako by nebol schopný kalkulovať ceny a racionálne alokovať zdroje. Rovnaká paralela existuje aj v prípade štátom poskytovaných verejných statkov. Ak štát neponúka svoje služby dobrovoľne na trhu, neexistuje informácia o ich hodnote pre ľudí. Tohto faktu si všimol už 19. storočí Frederic Bastiat keď poznamenal: „Nemá zmysel sa dohadovať alebo chytráčiť. Je nemožné koncipovať myšlienku hodnoty bez jej spojenia s myšlienkou slobody“ (Bastiat, 1850). Ak štát neponúka svoje služby dobrovoľne na trhu neexistuje informácia o ich cene, je nemožná racionálna kalkulácia a nie je prítomný ani kompas efektívnosti - zisk a strata. Takto „každý štátny podnik vytvára svoj vlastný ostrov chaosu v ekonomike. Nie je potrebné čakať na úplný príchod socializmu, aby jemu vrodenný chaos začal fungovať.“ (Rothbard, 2005).

Byrokratický manažment je postavený pred nevyriešiteľnú úlohu: *financovať prevádzkovanie nemocnice v meste A alebo v meste B, financovať vôbec nemocnicu alebo radšej školu v meste A?* Byrokrati nie sú schopní sa racionálne rozhodovať bez informácií, ktoré obsahujú dobrovoľne platby a následná cenová štruktúra. Nedokážu sa rozhodnúť aké množstvo prostriedkov prideliť akému verejnemu statku, tak aby brali do úvahy komparatívny význam konkurenčných verejných statkov, vrátane obetovaných príležitostí u statkov súkromných. Jeden verejný statok súperí s druhým o prostriedky v štátnom rozpočte, to znamená ak bude

⁷ MISES, L. von: Economic calculation in socialist commonwealth, 1920.

⁸ ROTHBARD, Murray. Zásady ekonómie. Praha : Liberálni institut, 2007.

poskytnutých viacej prostriedkov na prvý verejný statok ostane menej na druhý. Tento problém však neostáva len v tejto rovine. Ak je rozhodnuté koľko pôjde do akého sektoru pričom sa nejedná o čistý nedeliteľný statok (čo sme ukázali, ako nesplniteľné pre žiadny vzácny statok) bude navyše potrebné rozhodnúť o geografickom rozdelení prostriedkov. Nejedná sa o problém akejsi hry, ktorej úlohou je len efektívne rozdeliť už existujúce prostriedky medzi rôzne statky. Všetky rozhodnutia jednotlivcov prebiehajú v kontexte hraničných kategórií, jednotlivec sa vždy rozhoduje ako vynaložiť posledné zarobené euro. Byrokrati týmto prebrali na seba nesplniteľnú úlohu - rozhodnúť o použití veľkej časti prostriedkov patriacich spotrebiteľom. Jedná sa o ekonomický problém ako využiť prostriedky takým spôsobom, aby naliehavjšie pociťovaná potreba neostala neuspokojená, len preto, že prostriedky na jej uspokojenie boli premárnene na uspokojenie potreby, ktorá nebola pociťovaná tak naliehavo.

Absencia zisku a straty.

Pre nedobrovoľne vybrané prostriedky (dane) potrebné na zabezpečovanie verejných statkov je charakteristická absencia informácií o intenzite potreby a o relatívnych preferenciách medzi jednotlivými statkami či službami. Jedným z empirických axiomov je rôznorodosť ľudí a tí dopytujú verejné statky s rôznou intenzitou (niekto preferuje moderné zdravotníctvo, iný kvalitné školstvo, ďalší upravené cesty) a rôznou relatívnou preferenciou. Jednotlivec tak za jeho nedobrovoľné platby, ktoré neboli demonštrované jeho preferenciami, platí aj za to čo nechcel, pričom očakáva kvalitné služby v dostatočnom množstve podľa svojich preferencií. Takto vzniká veľká informačná asymetria⁹, ktorá, ako sme to už naznačili vyššie, stavia byrokrata rozhodujúceho o prerozdelení prostriedkov medzi jednotlivé verejné statky pred neriešiteľný problém.

Poskytovateľ navyše nemá možnosť určiť *ex post* úžitok akéhokoľvek verejného statku, tj. nemôže vedieť či bol tento projekt stratový alebo ziskový. Neexistuje tu nástroj orientácie, ktorý by povedal či v spoločnosti došlo k plytvaniu zdrojmi alebo naopak. Obhajcovia verejných statkov niekedy vítajú túto absenciu zisku a straty, ako údajnú výhodu štátneho zabezpečovania, ktoré sa takto môže nezištné sústrediť na konanie verejného blaha. Nič však nemôže byť ďalej od pravdy. Nie je žiadna výhoda nevedieť, či poskytnutie dodatočného množstva verejného statku predstavuje zvýšenie úžitku jednotlivcov v spoločnosti alebo naopak neospravedlňiteľné plytvanie zdrojmi.

Ak si uvedomíme, že ziskový projekt znamená využitie vzácných výrobných prostriedkov v súlade s najnaliehavšími potrebami spotrebiteľov, je jasné, prečo je tento nástroj orientácie taký dôležitý. A ako rovnako dôležitá je aj strata, ktorá signalizuje uskutočnenie nevýnosného projektu, ktorý predstavuje plytvanie vzácnymi výrobnými prostriedkami a zároveň jednotlivec zodpovedný za toto konanie bude potrestaný.

Ďalšie problémy verejných statkov z pohľadu zákazníka

Alokačne problémy byrokratického manažmentu nie sú jediný typ problémov, ktorým čelia verejné statky. Na trhu so súkromnými statkami sú to spotrebiteľia kto ma hlavne slovo. Producenti stoja pri kormidle, ale nie sú slobodný pri určovaní kurzu. Ten určujú

⁹ Čo býva paradoxne častý argument proti slobodnému trhu

spotrebitelia. (Mises, 2002). V prípade verejných statkov je to inak, tu je charakteristická určitá uniformita a štandardizácia služieb. Je to nevyhnutný následok byrokratického zabezpečovania služieb. Prvoradou úlohou byrokrata nie je uspokojovať potreby zákazníkov, ale striktne konať podľa zákonov, ktoré sa väčšinou schvaľujú jednotne pre celé územia. Tento argument nie je výsledkom predpojatosti voči byrokratom, je to objektívny pohľad na možnosti práce byrokratického manažmentu, ktorý prezentoval Ludwig von Mises vo svojej knihe Byrokracia. „To čo sa nazýva nedostatkami a chybami [byrokratickej] administratívy, sú jej nevyhnutne vlastnosti.“ Na trhu súkromných statkov je jediným zmyslom produkcie spotreba. Na politickom trhu verejných statkov sa produkcia často stáva cieľom sama o sebe.

Pri „politickom“ spôsobe zabezpečovania statkov a služieb je veľmi pravdepodobné, že hodnoty a predstavy malej (vládnucej) skupiny ľudí budú prezentované širokej mase občanov ako jediné správne. Tá ma dve možnosti, buď svoje *ex ante* očakávania neprispôbi politickej predstave o verejnom statku čoho dôsledku sú konflikty.¹⁰ Alebo ľudia upravia svoje *ex ante* očakávania, prostredníctvom čoho sa určitá časť ich života umelo homogenizuje v rámci štátnej uniformity. Na základe existencie fiškálnej ilúzie u verejných statkov poskytovaných „zdarma“ a určitej štátnej autorite si väčšina ľudí zvolí druhú variantu.

Na tento problém upozornil už Bastiat keď v 19. storočí napísal, že takýto človek „je zbavený kontroly nad uspokojovaním svojich potrieb a keď už nemá žiadnu zodpovednosť za ich uspokojovanie, tak sa prirodzene o ne prestane zaujímať. Predvídavosť a skúsenosť sa pre neho stanú v týchto záležitostiach zbytočnými. Teraz už tak celkom nie je svojim vlastným pánom, zatratil do určitej miery svoju slobodnú vôľu a iniciatívu pri seba zdokonaľovaní, je menej človekom. Nie len že už sa v danej záležitosti nerozhoduje sám za seba, ale stráca zvyk sa rozhodovať. Tato morálna strnulosť, ktorá sa ho zmocní, sa zmocní tiež väčšiny jeho spoluobčanov“ (Bastiat, 1850).

Tento problém je dnes charakteristický napríklad pre štátne školstvo. Produkt škôl (výuka) je schvaľovaný skupinou odborníkov v štátnych službách, ktorí rozhodujú o spôsobe aj obsahu výučby, čoho výsledkom je štandardizácia pohľadu na svet, zmazávanie rozdielom medzi študentmi, utlmovanie kreativity, alternatívnych pohľadov a iniciatív. Koniec koncov aj znefunkčnenie samotného účelu vzdelania – t.j. investície do ľudského kapitálu, ktorý umožní následne alokáciu práce do produktívnejšej oblasti (=nájsť si lepšiu prácu). Namiesto toho sa výuka stáva len zdĺhavou a drahou brzdou získania pracovných skúseností, poprípade formálna potreba so znakmi inflácie vysokoškolských diplomov. Skutočné jadro problému štátneho školstva ako verejného statku tak spočíva v oddelení vzdelávania od trhu práce.

¹⁰ Pričom jediná možnosť na zmenu je vydať na dlhú a trnitú cestu ovplyvňovania politických procesov.

LITERATÚRA

BASTIAT, Frédéric: Ekonomické Harmonie: Soukromé a veřejné služby, 1850.

HICKS, John R.: The foundations of welfare economics, Economics Journal, 1939.

KALDOR, Nicholas: Welfare propositions in economics; Economic Journal, 1939.

MISES, Ludwig. Lidské jednání : Pojednání o ekonomii, 2006

MISES, Ludwig. Byrokracie, 2002.

MISES, L. von: Economic calculation in socialist commonwealth, 1920.

PARETO, Vilfredo: Manuel d Economie Politique, Marcel Gaird, 1927,

ROTHBARD, Murray. Ekonomie statních zásahu. Praha : Liberální institut, 2001.

ROTHBARD, Murray. Zásady ekonómie. Praha : Liberální institut, 2008.

SAMUELSON, Paul: The Pure Theory of Public Expenditure. The Review of Economics and Statistics, Vol. 36, No. 4. 1954.